

LÉVAI CSABA

Debreceni Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Aetas 39. évf. 2024. 2. szám, 202–206.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.2.202-206

www.aetas.hu

Válság, konszolidáció és egy külföldi diplomata benyomásai

Peterecz Zoltán: Royall Tyler és a Horthy-korszak krízisei. Pénzügyi, gazdasági, politikai és diplomáciai kérdések egy amerikai szemén keresztül. Budapest: Gondolat Kiadó, 2022. 415 oldal

Legújabb könyvével mintha öt évvel ezelőtt megjelent kötetét ismételte volna meg Peterecz Zoltán, az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Anglisztika és Amerikanisztika Tanszékének habilitált egyetemi docense, az Amerikai Egyesült Államok történetének egyik legkiválóbb hazai szakembere.¹ Akkor Jeremiah Smith (1870–1935) tevékenységét foglalta össze, aki 1924 és 1926 között a Magyarországnak nyújtott népszövetségi kölcsön amerikai pénzügyi ellenőreként tevékenykedett, s így került szoros kapcsolatba a korabeli magyar társadalmi és politikai elitel. Most a szintén amerikai Royall Tyler (1870–1953) életpályájának bemutatására törekedett, aki Jeremiah Smith helyetteseként szintén fontos szerepet játszott Magyarország gazdasági és pénzügyi rekonstrukciójában az 1920-as évek közepén. Mindezek alapján az olvasóban az a gondolat is felmerülhet, hogy a kiváló történész miért vesztegette idejét és energiáját arra, hogy még egyszer megírja ugyanazt a

történetet. A válasz erre a kérdésre nagyon egyszerű: azért, mert messzemenően nem ugyanarról a történetről van szó. Ennek igazolása érdekében érdemes összevetni egymással a két könyvet.

A közöttük megállapítható egyik fontos hasonlóság az, hogy magyar változataik publikálását megelőzte angol nyelvű kiadásuk;² másrészt mindkét kötetben olyan amerikai tevékenységéről esik szó, akik az első világháború utáni európai gazdasági és politikai élet legfelsőbb köreivel kerültek kapcsolatba, egy olyan korszakban, amikor az Egyesült Államok kevésbé tevékenyen vett részt az európai ügyek intézésében, legalábbis a Nagy Háborúban és az azt lezáró békeszerződések létrehozásában játszott szerepéhez képest. Mindkettő főhőse Új-Angliában – Smith New Hampshire-ben, Tyler pedig Massachusetts-ben – látta meg a napvilágot. Mindketten nagyon jómódú családba születtek a korabeli Egyesült Államoknak abban a szegletében, amelyik még ekkoriban is az ország szellemi központjának számított, s ahol a legnagyobb presztízzsel rendelkező egyetemek is működtek. Ez a helyzet mindkettejük előtt kitarta azokat az ajtókat, amelyek az értelmiségi, a jogi, az üzleti vagy éppenséggel a politikai élet felsőbb régiói felé nyitottak

¹ Peterecz Zoltán: *Jeremiah Smith és a magyar népszövetségi kölcsön, 1824–1926: Egy jenkai pénzügyi ellenőr története a Magyar Királyságban*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018.

² Peterecz, Zoltán: *Jeremiah Smith Jr. and Hungary, 1924–26: the United States, the*

League of Nations, and the Financial Reconstruction of Hungary. London: Versita, 2013.; uő: *Royall Tyler and Hungary: An American in Europe and Crisis Years, 1918–1953*. Reno: Helena History Press, 2021.

számukra utat. Ezen az úton mindketten elindultak, s bár pályájuk több ponton találkozott egymással, mégis nagyon másképpen alakult.

Az első találkozási pontot az első világháború jelentette, hiszen valamilyen formában mindketten szerepet vállaltak hazájuk háborús erőfeszítéseiben, illetve a háborút lezáró békemű létrehozásában. A később is nagyon jó szervezőnek bizonyuló Jeremiah Smith kezdetben a nyugati frontra érkező amerikai haderő utánpótlásának biztosításában játszott fontos szerepet, majd a békekonferencia amerikai delegációjának pénzügyi szakértőjeként olyan problémák megoldásán dolgozott, mint a Németország által fizetendő jóvátétel kiszámítása vagy a szövetségeseknek folyósított amerikai hitelek ügye, amelyek a konferencia alapvető kérdései közé tartoztak. Mégsem volt jó véleménye arról a műről, amelynek létrehozásában ő is szerepet játszott. Tyrel jelentősen más tapasztalatokkal a háta mögött vált az amerikai békedelegáció tagjává. Míg Smith csak az amerikai hadba lépés után, 1918 januárjában érkezett meg Európába, Tyrel már egyetemi tanulmányai egy részét is itt, az Oxfordi Egyetemen végezte. Huzamosabb időt töltött Franciaországban és Spanyolországban, s az utóbbi kultúrája valósággal rabul ejtette. A salamancai egyetemen az ország és a korabeli Európa egyik legjelentősebb gondolkodójával, a nála csak hat évvel idősebb Miguel de Unamunóval (1864–1936) került nagyon szoros baráti kapcsolatba. Egy évig Németországban is élt, majd Párizsba tette át a székhelyét. Nemcsak műveltségét és nyelvtudását, hanem művészettörténeti ismereteit is ekkor alapozta meg, és ekkoriban már aktív publikációs tevékenységet is folytatott. Az amerikai hadsereghez ő is az Egyesült Államok hadba lépése után csatlakozott. Előbb hírszerző tisztként dolgozott, majd a létrejövő Népszövetség Jóvátételi Bizottságában volt az Egyesült Államok nem hivatalos képviselője. Smith és Tyler már eddig is sok párhuzamot mutató pályája aztán Budapesten kapcsolódott össze, amikor a Magyarország-

nak nyújtott népszövetségi kölcsön ellenőreiként (1924–1926) tevékenykedtek.

A kettejük pályája közötti eddig is meglévő különbségek azt követően váltak még nyilvánvalóbbakká, hogy pénzügyi ellenőri megbízatásuk lejárt. Smith ezután visszautazott az Egyesült Államokba, ahonnan már soha nem tért vissza Magyarországra. Abban, hogy kapcsolata mégsem szakadt meg hazánkkal, nagy szerepet játszott a magyar kormányok azon törekvése, hogy Smith magyarországi tevékenységének elismerését összekapcsolják az amerikai politikai és gazdasági érdekcsoportok megnyerésének és befolyásolásának szándékával. Smith a Népszövetséggel még szorosabb kapcsolatot tartott fenn, mivel 1927-ben a szervezet Pénzügyi Bizottságának tagjává nevezték ki, s ezzel összefüggésben Genfben tette át a székhelyét. Itt többször tárgyalt Tyrellel, aki 1926 és 1929 között a magyar kölcsön még fennmaradó részeivel kapcsolatos ügyeket intézte, és közvetítőként működött a Népszövetség, a hitelezők megbízottjai és a magyar kormány között. 1930-ra azonban Jeremiah Smith egészségi állapota annyira megromlott, hogy elutasította, hogy egy Magyarországnak nyújtandó esetleges újabb kölcsön intézésében szerepet vállaljon. Ezt követően visszavonultan élt 1935-ben bekövetkezett haláláig.

A Smith-nél tizennégy évvel fiatalabb Tyler viszont csak 1953-ban hunyt el, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy tartósabb és behatóbb kapcsolatban maradjon Magyarországgal. Smith magyarországi tartózkodása egy olyan korszakra esett, amikor az első világháború következtében felbolydult viszonyok a gazdasági rekonstrukció keretében konszolidálódni látszottak. Nagyon fontos időszak volt, de mégsem tudott olyan „látványos” fejleményekkel szolgálni, mint az 1930-as, 1940-es évek, amikor a nagy gazdasági világválság, a kiéleződő világpolitikai helyzet, a második világháború majd a hidegháború kibontakozása következtében élesedő válságok sorozatával és az addigi legnagyobb világgéggel kellett szembenéznük

a kortársaknak. Tyrel ebben az időszakban is szoros kapcsolatokat ápol a magyarokkal és Magyarországgal. Nem egyszerűen arról volt szó, hogy későbbi halála miatt hosszabbra nyúlt az országgal fenntartott kapcsolata, hanem arról is, hogy az sokkal intenzívebbé és bensőségebbé vált.

Tyler ugyanis 1931-ben a Népszövetség által megbízott pénzügyi tanácsadóként visszatért Budapestre, hogy segítse az ország kilábalását a válságból, s ezt a feladatot egészen 1938. március 31-ig látta el. 1924 és 1938 között tehát négy magyar miniszterelnökkel (Bethlen István, Károlyi Gyula, Gömbös Gyula, Darányi Kálmán) és azok vezető munkatársaival került közvetlen munkakapcsolatba, és hagyott maga után olyan forrásokat, amelyek kiváló betekintést nyújtanak a korabeli magyar politikai és gazdasági elit viszonyaiba. Royall Tyler 1938 és 1940 között is a Népszövetség alkalmazásában maradt, ezúttal a Pénzügyi Részleg és Gazdasági Hírszerző Szolgálat szakértőjeként. Fő feladata az volt, hogy az éleződő világpolitikai helyzetben kapcsolatot tartson a Népszövetség és az Amerikai Egyesült Államok hivatalos szervei között. Az 1938-ban már tizenégyéves múltra visszatekintő Magyarországgal kapcsolatos tapasztalatait az amerikai külügyminiszternek, Cordell Hullnak címzett egyik jelentésben összegezte. Világosan látta a magyar kormányoknak azt a dilemmáját, hogy revíziós törekvéseik támogatását csak Németországtól és Olaszországtól várhatják, ami viszont főleg az előbbi érdekkörébe viszi az országot. Tyler ekkor úgy gondolta, hogy brit pénzügyi segítséggel Magyarország talán meg tudná őrizni mozgásterét. Ekkori tevékenysége során az amerikai politika olyan vezetőivel került személyes kapcsolatba, mint Franklin Delano Roosevelt elnök, Cordell Hull külügyminiszter, Henry J. Morgenthau pénzügyminiszter vagy a Szövetségi Tartalékbank elnöke, Marriner S. Eccles. A második világháború kirobbanása, majd a sorozatos német győzelmek a Népszövetséget szinte lehetetlen helyzetbe hozták, de Tyler – aki ekkor is fenntar-

totta kapcsolatait Magyarországgal – továbbra is a nemzetközi szervezet alkalmazásában maradt. Teleki Pál miniszterelnökkel már az első világháborút lezáró béketárgyalások kapcsán ismerték egymást, s ismeretségük az elkövetkező években csak tovább mélyült. Ezért merült fel, hogy jó magyar és egyesült államokbeli pénzügyi és gazdasági kapcsolatokkal rendelkező amerikai állampolgárként Tyler fontos szerepet játsszon annak a pénzalapnak a létrehozásában, amit az Egyesült Államokban egy esetleges magyar emigráns kormány támogatására hoztak létre 1940 májusában.

Teleki öngyilkossága, majd az Egyesült Államoknak küldött magyar hadüzenet azonban azt eredményezte, hogy Tyler számára beszűkültek a Magyarországgal való közvetlen kapcsolattartás lehetőségei. Ennek ellenére továbbra is ő maradt az egyik legfontosabb olyan hírcsatorna, amelyen keresztül „rengeteg értesülés érkezett a magyar bel- és külpolitikáról az angolszász világba”. (312. old.) 1943 augusztusában Tyler hivatalosan az Egyesült Nemzetek Segélyezési és Újjáépítési Hivatalának képviselője, 1944-ben pedig az Egyesült Államok berni követiségének különleges attaséja lett, gyakorlatilag azonban az amerikai kormány hírszerzőjévé vált. Ebben a minőségében közvetlen kapcsolatban állt az Európában tevékenykedő amerikai hírszerzés Svájcban működő vezetőjével Allan Dulles-szel, másrészt a magyar kormány és a nyugati hatalmak közötti tárgyalások megszervezésében és lefolytatásában is kiemelkedő szerepet játszott. Magyarország német megszállása után azokkal a külföldön maradt magyar diplomátákkal tartotta a kapcsolatot, akik nem ismerték el a Sztójay kormány legitimitását. Hírszerzői tevékenysége idején a magyar döntéshozókat arról igyekezett meggyőzni, hogy „az oroszok a szövetségeseink, és természetesen lojálisak leszünk velük szemben. Ugyanennyire felesleges abban reménykedni, hogy Európa jövőbeni rendezését a magyarokkal tárgyaljuk meg, amíg ők a szövetségeseink ellen harcolnak.” (324. old.) Ugyanakkor

arra is nagy erőfeszítéseket tett, hogy a nyugati vezetőkkel megérttesse Magyarország sajátos helyzetét és történelmét, s eloszlassa az országgal kapcsolatosan a nyugati világban elterjedt sztereotípiákat.

Tyler 1943 óta hivatalosan az Egyesült Nemzetek Segélyezési és Újjáépítési Hivatala, munkatársa volt, s ennek megalapítása az Egyesült Államok által támogatott új nemzetközi szervezet, az Egyesült Nemzetek Szervezete létrehozása felé tett egyik első lépést jelentette. Széles körű európai pénzügyi és politikai tapasztalata, illetve a Népszövetség munkatársaként eltöltött húsz éve szinte predesztinálta arra, hogy szerepet vállaljon azon új nemzetközi szervezetek létrehozásában, amelyek feladata egy stabilabb nemzetközi rend biztosítása volt. 1947 és 1949 között az 1945-ben megalakított Világbank alkalmazásába lépett, s első feladata egy Franciaországnak nyújtott kölcsön levezénylése volt. 1949 után az ENSZ megbízásából egy a Közel-Kelet gazdasági fejlesztési lehetőségeit felmérő misszió tagjaként tevékenykedett. Magyarország szovjet megszállása következtében az országgal fennálló kapcsolata megváltozott. Egyrészt szoros viszonyt ápolt a nyugati magyar emigrációval, bár annak belső megosztottságára és viszálykodásaira úgy tekintett, mint amelyek komolyan korlátozzák az amerikai kormányzat azon törekvéseit, hogy a kelet-európai „rab népek” Egyesült Államokban élő emigrációinak erőfeszítéseit összehangolja. E törekvés eredménye lett az 1949-ben létrehozott Nemzeti Bizottság a Szabad Európáért elnevezésű szervezet, melynek európai képviselője lett Tyler a következő évben. S bár a szokásos lelkesedéssel vetette bele magát a munkába, 1953. március 2-án, hatvankilenc éves korában váratlanul öngyilkosságot követett el. Ebben többféle tényező, de főként családi problémák játszhattak szerepet.

A két amerikai szakember nemcsak a Magyarországhoz fűződő viszonyuk hosszában és jellegében különbözött egymástól, de egyéniségük is eltérő volt. Smith sokkal magának valóbb, befelé forduló személyiség

volt, míg Tyrel a világ felé nyitottabb, eleve nebb és színesebb egyéniség volt. Ezzel összefüggésben az előbbi érdeklődése alapvetően szűkebb szakterületére, a gazdaságra és a pénzügyekre fókuszált. Tyrelt viszont sokkal több minden érdekelt. Magyarországon kívül több országban (Görögország, Észtország) végzett hasonló feladatokat a Népszövetség számára, és számos más európai országban is sokkal hosszabb időt töltött el. Kifejezetten törekedett arra, hogy az adott országok kultúrájával is megismerkedjen. Azon amerikaiak nem kicsiny csoportjába tartozott, akik az első világháború előtt, alatt vagy után Európába érkezve az európai kultúra búvőkörébe kerültek, s életük nagyobb részét töltötték az Óvilágban, mint szülőhazájukban. Tyrel ezt olyan magas szintre fejlesztette, hogy a bizánci művészet és az ezzel kapcsolatos műkereskedelem egyik vezető szakemberévé vált, aki ezzel kapcsolatban kiváló szakkönyveket is írt.

Hogyan értékelhető mindezek alapján és miért fontos a hazai történetírás számára annak az embernek a pályafutása, aki általában a színpalok mögött fejtette ki tevékenységét, s Magyarország korabeli történelmi sorsfordítói idején sohasem lépett ki a kulisszák mögül? Peterecz Zoltán számára ez azt a kérdést vetette fel, hogy ábrázolható-e a történelem jelentős szereplőjeként egy olyan személy, aki időnként fontos, de mégiscsak mellékszereplőként jelent meg a színpadon. S az sem kevésbé fontos szempont, hogy a mellékszereplőt középpontba állítani kívánó történész ne csináljon érdemtelenül főszereplőt hőséből. Ezt a problémát Peterecz Zoltán is világosan érzékelte, s úgy gondolom, hogy arra megfelelő választ adott. Összegzésében úgy fogalmazott, hogy Tylernek „a párizsi békekonferencián »csak« kisebb szervezőmunkája volt, a Jóvátételi Bizottságban »csak« megfigyelő volt, a magyar pénzügyi rekonstrukcióban »csak« főbiztoshelyettes, majd »csak« népszövetségi tanácsadó, a második világháborúban »csak« Dulles jobbkeze, a világháború után »csak« európai megbízott. És tagadhatatlan, hogy komoly döntési

helyzetben sosem vagy csak nagyon ritkán volt. Inkább csapatjátékosként fejtette ki munkáját.” (387–388. old.) Azzal, hogy a „csak” szócskát idézőjelbe tette, Peterecz kiválóan érzékeltette, hogy Tyler jelentősebb szerepet játszott annál, mintsem, hogy jelentéktelen háttérszereplőnek tarthatnánk. A két irányba – a magyar és az amerikai döntéshozók felé – elküldött értékelései és információ mégiscsak hatással voltak arra, hogy a kulisszák előtt hogyan alakultak az események. Úgy gondolom, Peterecz Zoltánnak kiválóan sikerült megoldania azt a feladatot, amit maga elé tűzött. Munkája „nem volt teljesen megkésett kísérlet arra, hogy Royall

Tylert egy kicsit a huszadik század első felének történelmi vérkeringésébe jobban belehelyezze”. (388. old.) Ennél azonban jóval többet is tett. A szakma szabályait maximálisan szem előtt tartva több történetírói szakterületet is gazdagított kiváló monográfiájával: nemcsak a Horthy-korszakkal foglalkozó történészszakmát és az amerikai–magyar kapcsolatok történetét, hanem annak vizsgálatát is, hogy mi motiválta azokat az amerikaiakat, akik a két világháború közötti korszakban annak a Népszövetségnek dolgoztak, amelyiknek az Egyesült Államok nem volt tagja.